

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA VHUVHILI (P2)

LARA 2012

MARAGA: 80

TSHIFHINGA: awara 2½

Bammbiri ili li na masiatari a 22.

PFESESANI

1. Ni humbelwa uri ni vhale siatari ili nga vhuronwane ni sa athu u fhindula mbudziso.
2. Ni songo didina nga u vhala bammbiri lothe. Tolani siatari la Zwi re Ngomu ni swaye nomboro dza mbudziso dzo disendekaho kha bugu dze na guda iwaha uno.
3. Bammbiri heli li na KHETHEKANYO THARU:

KHETHEKANYO YA A: Vhurendi (30)

KHETHEKANYO YA B: Nganea (25)

KHETHEKANYO YA C: Dirama (25)

4. Fhindulani mbudziso THANU dzo fhelela: tharu kha KHETHEKANYO YA A, nthihi kha KHETHEKANYO YA B na nthihi kha KHETHEKANYO YA C nga ndila i tevhelaho:

4.1 KHETHEKANYO YA A: VHURENDI

ZWIRENDO ZWO RANDELWAHO: Fhindulani mbudziso MBILI. TSHIRENDO TSHI SONGO RANDELWAHO: Fhindulani mbudziso NTHIHI.

4.2 KHETHEKANYO YA B: NGANEA

Fhindulani mbudziso NTHIHI.

4.3 KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI.

5. KUNANGELE KWA PHINDULO KHA KHETHEKANYO YA B (NGANEA) NA YA C (DIRAMA).

5.1 Fhindulani mbudziso idzi ndapfu na pfufhi u bva kha nganea na dirama zwe na funzwa.

5.2 Kha KHETHEKANYO YA B na YA C, fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na MBUDZISO PFUFHI NTHIHI. Arali na fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA B, ni fanela u fhindula mbudziso pfufhi kha KHETHEKANYO YA C. Arali na fhindula mbudziso pfufhi kha KHETHEKANYO YA C, ni fanela u fhindula mbudziso ndapfu kha KHETHEKANYO YA B.

5.3 Mutevhe wa u sedzulusa u do ni thusa.

6. VHULAPFU HA PHINDULO

- 6.1 Vhulapfu ha phindulo ya mbudziso ndapfu kha vhurendi ndi maipfi a u bva kha 250 u ya kha 300.
- 6.2 Vhulapfu ha phindulo ya mbudziso ndapfu kha nganea na kha dirama ndi maipfi a u bva kha 400 u ya kha 450.
- 6.3 Vhulapfu ha phindulo ya mbudziso pfufhi kha vhu tshimbilelane na maraga dzo nekedzwaho.
7. Tevhedzani ndaela dzo nekedzwaho mathomoni a khethekanyo inwe na inwe nga vhuronwane.
8. Nomborani phindulo dzanu kokotolo sa zwe mbudziso dza nomboriswa zwone kha bammbiri la mbudziso.
9. Thomani khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.
10. Nwalani nga vhudele, nahone zwi vhaleaho.
11. Ndangatshifhinga yo anganywaho:

KHETHEKANYO YA A: minetse ya 40

KHETHEKANYO YA B: minetse ya 55

KHETHEKANYO YA C: minetse ya 55

ZWI RE NGOMU

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI		
Vhurendi ho randelwaho: Fhindulani mbudziso MBILI DZINWE NA DZINWE.		
NOMBORO	MBUDZISO	MARAGA
1. Vhaswa vha Afurika Tshipembe	Mbudziso ndapfu	10
KANA		
2. Nyimbo dza vhana vha zihole na mabofu vha Letaba na Siloe	Mbudziso pfufhi	10
KANA		
3. Vhungoho na vivho	Mbudziso pfufhi	10
KANA		
4. Muvhuso wa Nama	Mbudziso pfufhi	10
NA		
Vhurendi vhu songo randelwaho: Fhindulani mbudziso NTHIHI.		
5. Nanga ene hu vhe u guma	Mbudziso ndapfu	10
KANA		
6. Nanga ene hu vhe u guma	Mbudziso pfufhi	10
KHETHEKANYO YA B: NGANEA		
Fhindulani mbudziso NTHIHI.*		
7. <i>Tshi do lilwa</i>	Mbudziso ndapfu	25
KANA		
8. <i>Tshi do lilwa</i>	Mbudziso pfufhi	25
KANA		
9. <i>Bulayo lo talifhaho</i>	Mbudziso ndapfu	25
KANA		
10. <i>Bulayo lo talifhaho</i>	Mbudziso pfufhi	25
KANA		
11. <i>Mafeladambwa</i>	Mbudziso ndapfu	25
KANA		
12. <i>Mafeladambwa</i>	Mbudziso pfufhi	25
KHETHEKANYO YA C: DIRAMA		
Fhindulani mbudziso NTHIHI.*		
13. <i>Ha u tsa ndi ha u gonya</i>	Mbudziso ndapfu	25
KANA		
14. <i>Ha u tsa ndi ha u gonya</i>	Mbudziso pfufhi	25
KANA		
15. <i>Milomo ya nukala</i>	Mbudziso ndapfu	25
KANA		
16. <i>Milomo ya nukala</i>	Mbudziso pfufhi	25

*PFESANI: Kha KHETHEKANYO YA B na YA C, fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na MBUDZISO PFUFHI NTHIHI.

MUTEVHE WA U SEDZULUSA

Ivhani na vhuṭanzi ha uri no fhindula mbudziso dzoṭhe nga u vhea luswayo kha uyu mutevhe wa u sedzulusa:

KHETHEKANYO	MBUDZISO	TSHIVHALO TSHA MBUDZISO TSHO TEAHO	X
A: Vhurendi (Tshirendo tsho randelwaho)	1–4	2	
A: Vhurendi (Tshirendo tshi songo gudelwaho)	5–6	1	
B: Nganea (Mbudziso ndapfu kana mbudziso pfufhi)	7–12	1	
C: Dirama (Mbudziso ndapfu kana mbudziso pfufhi)	13–16	1	
*PFESANI: Kha KHETHEKANYO YA B na YA C, fhindulani MBUDZISO NDAPFU NTHIHI na MBUDZISO PFUFHI NTHIHI.			

KHETHEKANYO YA A: VHURENDI**VHURENDI HO RANDELWAHO/GUDELWAHO**

Fhindulani mbudziso MBILI kha NNA dzo vhudziswaho.

MBUDZISO 1 (MBUDZISO NDAPFU)

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane ni kone u fhindula mbudziso yo vhudziswaho.

Vhaswa vha Afurika Tshipembe – L Ndlovu

- 1 Sedzani Afurika Tshipembe liswa li si na mangai,
- 2 Kandani nga nayo dzi si na mapeta.
- 3 Milomo a yo ngo tsha hungwa nga nnzi dza mulayo
- 4 Ambani o tambaho, a si na maphinde na mavhende vhutshiloni.
- 5 Vhuinwi hanu nga vhu bvuke
- 6 Vhu bvuke ni khane sa namana.
- 7 Thanga dzanu dzi thathabe vhunga dza luanakha,
- 8 Mafo malapfu nga a dzhene gomeleloni la vhuvhoni
- 9 Manovho a na rama ni si zwi ambare.
- 10 Ambarani lukuna ni funge denzhe kha Afurika Tshipembe liswa
- 11 Afurika Tshipembe liswa li tonga nga madadzwane alo,
- 12 Madadzwane a ambare nguwane ya lino,
- 13 I sa nge muhala ningoni ya kholomo
- 14 Kana tshinina tsha musuku ningoni ya nguluvhe.

Sengulusani ndila ine kunangele kwa maipfi kwa tutuwedza thalutshedzo ya tshirendo itshi.

[10]

KANA

MBUDZISO 2 (MBUDZISO PFUFHI)

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

Nyimbo dza vhana vha zwi hole na mabofu vha Letaba na Siloe – NA Milubi na vhariwe

- 1 Ndo ni thetshelesa miwaha ya fumi
- 2 Miwaha ya fumi ndo tshila lwa vhutungu
- 3 Ndi tshi lila u fhata murango wa ipfi
- 4 Une wa vha tshitanga tsha vuhole hanu.
- 5 Nyimbo dza dzi dzikusa vhupfi hanga
- 6 Nda tikimela tshikhalani tsha vhuhwi
- 7 Hone shondoni la maipfi a vhurendi
- 8 Hu hanaho u imba khuwa ya vhutungu.

- 9 Mbilu yanga i tudza i sa fhidzi
- 10 I tshi humbula vuhole hanu
- 11 Mafo anga a pofula ndo ruda
- 12 Musi ndi tshi humbula vhupofu hanu.
- 13 Maipfi anu o tamba lwa u tamba
- 14 O ni rengulula kha vuhole na vhupofu
- 15 Ho dzidzivhadzaho mimuya yanu
- 16 Na vho vhalwa-vho na vhavhuya.
- 17 Tanganedzani mpho ye na swiswiwa
- 18 We a vhumba zwothe zwivhumbwa
- 19 Ha nga tendi na khathihi
- 20 Ni tshi dzula ni kha vhupuli ha vuhole na vhupofu.

- 2.1 Topolani mutaladzi/vese ine ya amba uri murendi vhurendi he a vhu thoma vhu do vha na thuso kha vhaholefhami. Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 2.2 Talutshedzani muhumbulo muhulwane wo faredzwaho kha ndima/tshitanza 2? (2)
- 2.3 Ndi figarade ya muambo ye murendi a i shumisa kha vese 6, nahone o i shumisela u bvedza muhumbulo ufho? (2)
- 2.4 Vhudipfi ha murendi ndi vhufhio tshirendoni itshi? Tikedzani phindulo yanu. (2)
- 2.5 Murendi u vhona vhaholefhami avha a fhiruludza kha vuholefhami havho. Tandavhudzani fhungo ili. (2)

[10]**KANA**

MBUDZISO 3 (MBUDZISO PFUFHI)

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

Vhungoho na vivho – TT Mudau

- 1 Vhungoho na vivho ndi tshimange na mbevha,
- 2 Nge zwothe mulilo zwi si okelane.
- 3 Vivhi ndi vhulada, vhungoho ha amba la revha,
- 4 Naho tshadzo mboho idzi mbili hu u budulana.
- 5 Mutshilitshili wa vivho ndi vhutsilu,
- 6 Ngeno vhungoho vhu tshi phukhula nga ndivho.
- 7 Tsha vivho ndi u gungula na u fara nga mbilu,
- 8 Ngeno vhungoho vhu tshi li hada sa khwivho.
- 9 Mudzia-u-vhivha-hothe ndi mulambilu,
- 10 Iwe demokirasi
- 11 Nge na wa muiwe mukovhe zwo khakhea.
- 12 Tshidini ndi u tama vhubali ngeno wo bebwa u tsilu,
- 13 Wa hangwa uri zwi todawo nga vhungoho zwi a phethea.
- 14 Vhungoho ndi tshiphiri tsho vhumbaho muthu na shango,
- 15 U vhu hanedza ndi hone u shaya nzhele,
- 16 Nge hone vhune vhu sa shavhe mivhango,
- 17 Vhunga kha hone vhu si na ndele.
- 18 Thi mangali na iwe a hanedzaho zwine nda amba,
- 19 Vhunga tshira tshau ndi hone vhutsilu.
- 20 Vhangaho iwe ndi vhone vhe vha anda.
- 21 Thetshelesa u pfe, u litshe u la mbilu.

- 3.1 Topolani vese/mutaladzi une wa amba uri vhungoho na vivho ndi zwithu zwivhili zwi sa andani. (2)
- 3.2 Talutshedzani muhumbulo muhulwane wo faredzwaho kha ndima 1. (2)
- 3.3 Ndi figara-de ya muambo yo shumiswaho kha vese/mutaladzi 14 nahone murendi u khou toda u ri vhudza zwifhio ngayo? (2)
- 3.4 Vhudipfi ha murendi ndi vhufhio tshirendoni itshi? Khwathisedzani. (2)
- 3.5 Murendi u vhona vhungoho na vivho nga ndila yawe. I tandavhudzeni. (2)

[10]**KANA**

MBUDZISO 4 (MBUDZISO PFUFHI)

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho nga vhuronwane uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

Muvhuso wa Nama – NA Milubi na vhañwe

1	Muvhuso wa nama
2	U kukuta vhawo sa ndungula
3	Vha vho mangala vho no vha nda mutavhani
4	Sa khovhe vha tshi khou ratha-ratha nga mutshila
5	Vha tshi lilela u vhedzedzwa madini.
6	Yawee! Ndi ngani hoyu muvhuso wa nama hoyu
7	U tshi fhuredza wa kukuta vha madana na madana
8	Ngeno muvhuso u daho
9	Sa vhulungu ha madi
10	U tshi dobedza vha si gathi.
11	Yawee! Elelwani nandi
12	Uri musuku a u wanali nda luvhalani
13	U rola musuku
14	Zwi toda yone ngolovane
15	I no tsa fhasi
16	Yo tsa fhasi-fhasi
17	Ya rola ya vhuisa musuku
18	Thwavhadi vhukuma.

- 4.1 Topolani vese/mutaladzi u ne wa amba uri muvhuso wa nama wo fara vhatu vhanzhi vhukuma. (2)
- 4.2 Muhumbulo muhulwane une ra u wana kha ndima 1 ndi ufhio? (2)
- 4.3 Ndi figara-de ya muambo yo shumiswaho kha vese/mutaladzi 4? Nahone murendi u toda u bvedza muhumbulo ufhio ngayo? (2)
- 4.4 Vhudipfi ha murendi ndi vhufhio kha tshirendo itshi? Tikedzani. (2)
- 4.5 Murendi u vhona muvhuso wa nama nga ndila yawe. Tandavhudzani. (2)

[10]**NA**

VHURENDI VHU SONGO GUDELWAHO/RANDELWAHO

Fhindulani mbudziso NTHIHI kha MBILI dzo vhudziswaho.

MBUDZISO 5 (MBUDZISO NDAPFU)

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso yo disendekaho khatsho.

Nanga ene hu vhe u guma – TR Ratshitanga

- 1 U tshi toda mufunwa dzula u humbule,
- 2 U range u divha uri zwa lufuno a si mutambo.
- 3 Vha u khakhisaho u sedze u fhumule.
- 4 Nge na iwe mune ndivho yau ndi khulu kha ya vhumambo.
- 5 O u tswaho ngelelo yau ngavhe e muvhuya,
- 6 E o nakaho luhulusa mbiluni yau,
- 7 A sandaho mishumo mivhi, a khoda zwivhuya.
- 8 A sa fhatse na iwe nge a emula danga lau.
- 9 Ngavhe ula we lunako lu sa mu ite phuli ya tshivhi,
- 10 Vhunga onoyo u dikukumusela uri shango lo mu lindela.
- 11 Naho wa diita mudivhi, vhuvhi hawe a u nga vhu thivhi,
- 12 Ngeno kha zwothe a tshi diita ndele.
- 13 Shango ndi la vhanzhi, ngeno mu di u wa vhavhili.
- 14 Ane wa fhatse nae ndi uyo a imaho na iwe,
- 15 Ane naho e na vhabebi a divha uri wavho ndi wa vhavhili.
- 16 Wawe u na lwalo luhura, nge u wawe na iwe.
- 17 Wana onoyo u vhe wo wana shaka-shaka,
- 18 Line u sa do la mbilu kana u fhatulula.
- 19 Tshifhatse tsha basha livhuya tshone a tshi na mavhaka.
- 20 Wana lenelo u thivhele vhukhaki ha u anulula.

Talutshedzani ndila ine mitaladzi ya tutuwedza ngayo thalutshedzo ya tshirendo itshi.

[10]**KANA**

MBUDZISO 6 (MBUDZISO PFUFHI)

Vhalani tshirendo tshi tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

Nanga ene hu vhe u guma – TR Ratshitanga

- 1 U tshi toda mufunwa dzula u humbule,
 2 U range u divha uri zwa lufuno a si mutambo.
 3 Vha u khakhisaho u sedze u fhumule.
 4 Nge na iwe mune ndivho yau ndi khulu kha ya vhumambo.
- 5 O u tswaho ngelelo yaunga vhe e muvhuya,
 6 E o nakaho luhulusa mbiluni yau,
 7 A sandaho mishumo mivhi, a khoda zwivhuya.
 8 A sa fhatse na iwe nge a emula danga lau.
- 9 Nga vhe ula we lunako lu sa mu ite phuli ya tshivhi,
 10 Vhunga onoyo u dikukumusela uri shango lo mu lindela.
 11 Naho wa diita mudivhi, vhuvhi hawe a u nga vhu thivhi,
 12 Ngeno kha zwothe a tshi diita ndele.
- 13 Shango ndi la vhanzhi, ngeno mu di u wa vhavhili.
 14 Ane wa fhatse nae ndi uyo a imaho na iwe,
 15 Ane naho e na vhabebi a divha uri wavho ndi wa vhavhili.
 16 Wawe u na lwalo luhura, nge u wawe na iwe.
- 17 Wana onoyo u vhe wo wana shaka-shaka,
 18 Line u sa do la mbilu kana u fhatulula.
 19 Tshifhato tsha basha livhuya tshone a tshi na mavhaka.
 20 Wana lenelo u thivhele vhukhaxhi ha u anulula.

- 6.1 Ndi nnyi uyo ane ha pfi nanga ene hu vhe u guma? Tikedzani. (2)
- 6.2 Bulani zwithu zwivhili zwine muthu uyo a tea u vha e zwone. (2)
- 6.3 Ndi thikho/thodea/tshiga-de tsha vhurendi tsho shumiswaho kha vese 11 nahone murendi o tshi shumisa u bvedza muhumbulo ufho? (2)
- 6.4 Ni guda mini tshirendoni itshi? (2)
- 6.5 Ni a imana na zwine murendi a khou amba tshirendoni itshi. Tikedzani. (2)

[10]**THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30**

KHETHEKANYO YA B: NGANEA

Fhindulani mbudziso NTHIHI kha khethekanyo iyi.

MBUDZISO 7 (MBUDZISO NDAPFU)***TSHI DO LILWA* – NE Phaswana**

Sengulusani ni tshi sumbedza kubveledzelwe kwa muanewa dendele nganeani iyi. [25]

KANA**MBUDZISO 8 (MBUDZISO PFUFHI)*****TSHI DO LILWA* – NE Phaswana**

Vhalani tshipida tsha mafhungo tshi bvaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

Amen! Khumbelo yanga kha vhakethwa vha Mudzimu ndi ya dzithabelo. Ndi humbela uri vha tshi ya magonani vha si nkhangwe. Arali zwi tshi konadzea kha vha ri zwenezwi vha tshi nthabelisa, vha tou bula na dzina langa. Nne ndi wa ha Nethulwe; dzina langa ndi Dzhalagoma. Vho-Luvhone havha vhe vha vha vhe mudededzi, vho mama vha siela ne. Nahone ndi muwe wa vhatu vhe ra vha ri tshi khou ita hovhu vhugevhenga navho. Amen! Ndi Dzhalagoma ane e u ralo ha vuwa mifhululu na Amen dzi sa fheli. Zwo ri u ralo a ya a dzula.

Duvha heli line Dzhalagoma a khou nea vhanzi ngalo ho vha hu na vha tshititshi tsha radio vhe vha da u theipha mulaedza une wa do neiwa, u pfa uri vhatsheshelesi vha tshititshi tshenetsho vha do kona-ha u pfa uri mulaedza wa duvha ilo ndi wa tshivhidzo tshifhio, nahone u khou vha gudisa zwifhio.

Vhenevho vhatu vha radio vho mbo di takalela vhanzi ha hoyu Dzhalagoma; ha vho swika hune vha vhu longa kha theiphi dzavho. Hezwi zwo ita uri musi vhanzi ha Dzhalagoma vhu tshi hashiwa muyani, shango lothe li bvume, nahone li tavhe mukosi wa uri zwigevhenga izwo nga zwi farwe.

Muta wa ha Luvhone Nethulwe, khonani dzothe dza Dzhalagoma kathihi na vhothe vhe Dzhalagoma a ambulula, vho mbo di vhoxwa vha poswa dzhele.

Dzhalagoma namusi ndi thanzi ya muvhuso, nahone o no vha iwana wa Mudzimu. Hune wa mu wana hone u di mu vhone o fara kubege kutshena ku dzulaho na Bivhili ngomu. Ha nga vha hu dzikhonani dzawe, na vhothe vhe vha farelwa vhugevhenga na vuvhava hohu, na zwino ri tshi khou amba, vha kha di vha dzhele. Maduvha manzhi ane vha tea u senga ngao, u di pfa hu tshi pfi o fhiriselwa phanda sa izwi hu tshi kha di itwa dziwe thodisiso.

Naho zwigevhenga hezwi zwo no vha na muimeleli wazwo siani la mulayo, zwi tou nga zwaure zwi wanale zwi si na mulandu, ndi mafhungo ane a do konda vhukuma. Kha vha ri muthu a litshe u ambesa nga ha u bva na u sa bva ha havha vhatu; zwinzhi zwi do pfala zwenezwo divha la tsengo. Fhedzi-ha, vhothe havha vho farwaho, u di pfa vha tshi di ri ngavhe Dzhalagoma a si bulule, ndi musi namusi vha tshi do vha vha siho vhuladani vhungafha.

Ee, itali mulifho wa mmbwa hu yone thoho yayo. Mulayo ndi wone une wa do shuma.

- 8.1 Mafhungo aya a khou bvelela nga divha le ha vha hu na mini nahone muhumbulo wa Dzhalagoma na khonani dzawe vha tshi da afho fhethu wo vha u ufho? (2)
- 8.2 Ndi tshini tsho itisaho uri Dzhalagoma a diwane e kha nyimele iyo ye na vhala mafhungoni ayo? (2)
- 8.3 Nga nda ha u vha murathu na mukomana ndi vhufhio vhushaka vhune ha vha hone vhukati ha Dzhalagoma na Vho-Luvhone? Tandavhudzani. (2)
- 8.4 Zwa u didzhenisa kha vhugevhenga zwo fhedza zwo bveledza zwifhio kha muta wa ha Nethulwe? (2)
- 8.5 Phambano ine ya vha hone vhukati ha Vho-Emeli na Dzhalagoma zwi tshi ya kha tshitutuwedzi tsha u didzhenisa kha vhugevhenga ndi ifhio? (2)
- 8.6 Talutshedzani muhumbulo muhulwane une muwali a tama u u pfukisela vhatuni nganeani iyi? (2)
- 8.7 Ndi tshini tsho itisaho Vho-Luvhone uri vha tutshele mushumo wavho wa vhudededzi? (2)
- 8.8 Zwine Vho-Luvhone vha ita buguni iyi zwi bvukulula hani mvumbo yavho? (3)
- 8.9 Nangani phindulo yone-yone kha mutevhe wo nekedzwaho afho fhasi:
Mulilo wa mbava a u o rwi, murero uyu u kwamesa:
- A Luambo
B Vho-Luvhone na Vho-Emeli
C Dzhalagoma na khonani dzawe
D A na C (1)
- 8.10 Ndivho ya muwali ya u ita uri Dzhalagoma a diwane o dzhena kerekeni ndi ifhio? (2)

- 8.11 Kutshilele kwa Vho-Emeli ni vhona ku tshi tangedzea na afha buguni iyi? (2)
- 8.12 Lifurase lo swifhadzwaho na u talelwa mafhungoni aya e na vhala li kwama hani kupfesesele kwanu kwa mafhungo a nganea iyi? (3)
[25]

KANA

MBUDZISO 9 (MBUDZISO NDAPFU)

BULAYO LO TALIFHAHO – AW Magau

Sengulusani ni tshi sumbedza kubveledzelwe kwa muanewa dendele nganeani iyi. [25]

KANA

MBUDZISO 10 (MBUDZISO PFUFHI)

BULAYO LO TALIFHAHO – AW Magau

Vhalani tshipida tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzi no tshi tevhela.

Zwino ha da-ha tshifhinga tsha uri hu takuswe vothovhela Mphaga vha zwe zwe vhatu vha kuvhanganela zwone uyo musi. Musi vha tshi takuwa mifhululu ye woo! Tshikona tsha ri luthihi mvee! Vho-Mphaga vho livhuwa na u resha vhatu vhothe vho daho.

Zwenezwi gogo li kha di vha lo thetshesela vha ri khalo, 'Muthu a ambaraho nguvho ntswu dza mavhidani u amba na u ita zwa mavhidani. Nne namusi ni tshi vhona ndo ambara hoyu mukumba wa nngwe we nda dzheniswa nawo vuhosini ndo fanelwa nga u amba mafhungo a vuhosi na zwa shango. Vha hashu mashaka, ni fhano thanwe no da u todou pfa mafhungo a mufhirifhiri wa Dovhoni. Vhanwe-vho vho da u la na u vhona tshikona.'

Vha amba vha ombedzela uri mafhungo eneo o vha zwitshela nahone o itwa nga vhalutanyi. Arali hu vhatu vha didzulele vho takala. Vha tshi isa phanda vha ri, 'Arali a mafhungo a tshikolo na kiliniki zwi re Dovhoni ndi do zwi thusedza. Tshikolo tshone ndi funa tshi tshi vha sibadela tshihulu.' Mifhululu ya vhakegulu ye ri woo! Vhanna vhothe vha tou vhandi zwanda. Vho-Mphaga, 'Zwa muvhango Dovhoni zwo itwa nga vhalutanyi. Huno munna ane a ita mishumo mivhi u vha na phungo mmbi, na zwivhuya zwawe zwi a fhungudzea. U nga munna a difhataho nga mazuwo, vhahura vhawe vha a mu thutha vha mu pwashekanya. Zwo nakaho ndi musi muthu a tshi zuwiwa a fhatiwa nga vhahura vhawe. Nga mini? Ngauri a vha tsha do mu thutha sa izwi vhe vhone vho mu fhataho nga mazuwo avho.

Onoyo munna wa mazuwo a tshi wa a hu na ane a nga mu vusa. **U nga tshauka tsha thavha khulu tshine tsho wa tshi si tsha humela murahu.**

Vhanzhi vhe vha vha vha saathu u pfa vhothovhele vha tshi zwa vha kanuka kuambele kwavho vha lindela zwi no do zwiwa nga murahu. Vho-Mphaga, 'Mufhirifhiri wa Dovahoni wo itwa nga vhanna vha vhutshivha na vhubva. Nne Mphaga ndi ri: Vhubva vhu na vhasadzi vha vha vhafunwa vhahulu.

'Madzina a vhenevho vhasadzi ndi Madakalo, Maseo, na Makwali, na Makwakwalala. Vhana vha hone ndi vhanzhi nahone vhothe ndi vhavhulahi vhahulu. Manwe a madzina a vhana vha hone ndi: Zwitshela, vuvu, vivho, vengo, vhutshivha, gonyololo, mbiti na nndwa. Hu na vhanna vha vane nda do vha vhidza vha da vha ima hafha kha khulunoni vha wana malamba a mishumo yavho.' Lene lo fhungo lo ita uri vhatu vhanzhi vha thetshese vha tshi vho thoma u dudumela u itela u vhona uri vhatu avho vha vha vhonnyi?

- 10.1 Ndi shango lifhio le Vho-Mphaga vha vha vhe khosi khalo nahone muhumbulo muhulwane wa u kuvhanganya vhatu musanda uyo zwino wo vha ufhio? (2)
- 10.2 Ndi tshini tshe tsha ita uri Vho-Mphaga vha vhidze na mapholisa kha guvhangano ili? (2)
- 10.3 Vhushaka vhune ha vha hone vhukati ha Vho-Lugisani na Vho-Mphaga ndi vhufhio? Tandavhudzani. (2)
- 10.4 Zwitshela zwe zwa itwa nga Vho-Mamidze na khonani dzavho zwo bveledza zwifhio nganeani iyi? (2)
- 10.5 Ho vha na tshanduko-de kha shango la Dovahoni ro sedza Vho-Lugisani vha sa athu vha mukoma na nga murahu ha musu vho no vhwewa vhukoma? (2)
- 10.6 Talutshedzani muhumbulo muhulwane une muniwali a tama u u pfukisela vhavhali nganeani iyi? (2)
- 10.7 Tsho tutuwedzaho Vho-Mamidze na khonani dzavho uri vha ite bulayo lo talifhaho ndi mini? (2)
- 10.8 Zwine Vho-Mamidze vha tshilisa zwone buguni iyi ni vhona zwi tshi bvukulula hani mvumbo yavho? (3)

10.9 Nangani phindulo yone-yone kha mutevhe wo newaho.

Mañwalo a bvaho muvhusoni o livhaho kha Vho-Mamidze na vhamusanda Vho-Mukhotho a amba zwi tevhelaho:

A u pandelwa shangoni vha tuwa vha si na tshithu.

B nga nnda ha u pandelwa shangoni vha fanela u bva vhufunzini na vuhosini.

C u pandelwa shangoni na mashaka avho othe.

D u pandelwa shangoni vha dovha vha farwa. (1)

10.10 U ya nga ha muhumbulo wanu ni vhona unga ndi zwifhio zwe zwa vha zwi tshi nga bvelela arali Vho-Lugisani vho vha vha songo imelela ngoho hu tshi sengisiwa milandu khoroni Mphagane? (2)

10.11 Kutshilele kwa Vho-Lugisani ni vhona ku tshi tangedzea naa? Tikedzani. (2)

10.12 Lifurase lo swifhadzwaho na u talelwa mafhungoni aya e na vhalani kwama hani kupfesesele kwanu kwa mafhungo a nganea iyi? (3)
[25]

KANA

MBUDZISO 11 (MBUDZISO NDAPFU)

MAFELADAMBWA – NE Sigogo

Sengulusani ni tshi sumbedza kubveledzelwe kwa muanewa dendele nganeani iyi. [25]

KANA

MBUDZISO 12 (MBUDZISO PFUFHI)

MAFELADAMBWA – NE Sigogo

Vhalani mafhungo a tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khao.

Liñwe ðuvha Tshimangadzo a tshi vhuya tshikoloni a dzhena o tou sinyuwa vhukuma. A tshi dzhena afha hayani, o wana mme awe vho dzula ngomu nduni. Vha khou endela u ita zwa u dirungela zwithu zwavho. Ene o ri u dzhena nduni a mbo di fhirela kamarani yawe he a diposa mmbeteni e tshovho! Khuvha a tshi fhira afha he mme awe vha dzula hone o fhira na u amba kana u vha lumelisa zwaho a songo hu ita.

'Ai! Tshimangadzo nwananga, mulandu ndi mini ni tshi pfuka sa ni no nga a no ngo vhona muthu? Ho tou tshinyala mini namusi? No dinwa nga nnyi?

'A hu na,' Ndi ene Tshimangadzo.

'Ni a zwifha nwananga, nne ni khou ri inwi a thi ni divhi-shu? Ipfi lanu arali lo takala li a pfala, zwino namusi ipfi a lo ngo thanya. Musi no takala ndi tou ni vhona na musu ni tshe kule. Zwino kuambele kwanu a ku khou ntanzwa lini. Nwananga, idani ni mmbudze zwo ni dinaho. Ngoho namusi ni khou sokou sinyuwa, a ni divhi zwauri ndo ri u vhona makole haya nda mbo di tou ni bikela dombolo nda ni itela na swobo ya marambo. Ngavhe ni tshi divha uri ndi ni funa hani nwananga, no vha ni sa nga do lenga u mmbudza zwine zwa khou ni dina.'

Tshimangadzo ha ngo tendela mme awe uri hu na zwo mu dinaho lini. Mme vha tshi vho pfa a tshi ri lenelo dombolo line vha li divha a tshi li funesa ha khou la, vha mbo di tou takuwa vha ya henengei kamarani hune a khou amba e hone. Vha tshi khou di mu vhudzisa vha tshi ya phanda, a mbo di thukhula tshililo tshihulu. Vho-Maemu vho mu kwengweledza vha sokou vhuya vha amba zwino na zwila vha tshi ri mbilu yawe i we uri a kone u toolola zwine zwa khou mu dina. Nangoho nga murahu o vhuya a fhumula a kona u toolola.

'Mmawe mafhungo ane nda khou lilela one a si anga lini,' a tshi ralo u khou fekemula.

'Zwino a si anu nwananga, ni khou lilela mini ngauri a si anu?'

'Ndi khou lila ngauri a kwama vhone mmawe.'

'Nwananga, a thi ri muthu ndi wa u ambiwa naa?'

Vha kale vho amba vha ri tendamudzimu matamba ha li muthu. Inwi ni songo fhela mbilu.

- 12.1 Bulani dzina la khotsi a nwana we a vhuya a tshi khou lila mafhungoni aya e na vhala nahone muhumbulo wa muñwali kha u nekeda enea mafhungo ni vhona u ufhio? (2)
- 12.2 Tshimangadzo o itiswa ngani uri a vhuye a tshi khou lila tshikoloni? (2)
- 12.3 Vhushaka vhune ha vha hone vhukati ha Vho-Maemu na Vho-Sara ndi vhufhio? Tandavhudzani no disendeka nga mafhungo e na vhala. (2)
- 12.4 Mafhungo a u pomokana vhuloi o bveledza zwifhio nganeani iyi? (2)
- 12.5 Kutshilele kwa Vho-Maemu na Vho-Sara nganeani iyi ku ita uri vha fhambane hani? (2)
- 12.6 Talutshedzani muhumbulo muhulwane une muñwali a tama u u pfukisela vhathu nganeani iyi. (2)

- 12.7 Tsho itisaho uri Mawela a humbule u fhisedzela Vho-Maemu ndi tshifhio? (2)
- 12.8 Zwine Mawela a tshilisa zwone buguni iyi ni vhona zwi tshi bvukulula hani mvumbo yawe? (3)
- 12.9 Nangani phindulo ine ya vha yone-yone kha mutevhe u re afha dasi:
Murero uyu 'Huvhala, malofha a u dodzwa ha fari' afha nganeani u kwamesa:
- A Ailwei a tshi thavhiwa nga mupfa wa mukavhavhe.
B Vho-Maemu vha tshi pomokwa vhuloi vhune vha si vhu divhe.
C Mawela a tshi farwa nga Vho-Lialama a tshi khou todou fhisedzela mudi.
D A na B (1)
- 12.10 U ya nga ha muhumbulo wanu ni vhona unga ndi zwifhio zwe zwa vha zwi tshi nga bvelela arali Mawela o vha a songo fariwa musi a tshi toda u fhis mudu wa Vho-Lialama? (2)
- 12.11 Zwiito zwa Vho-Matodzi ni vhona zwi tshi tangedzea? Tikedzani. (2)
- 12.12 Lifurase ili 'Tendamudzimu matamba' ha li muthu' li ni thusa hani u pfesesa mafhungo aya e na vhala buguni. (3)

[25]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 25

KHETHEKANYO YA C: DIRAMA

Fhindulani mbudziso NTHIHI kha khethekanyo iyi.

MBUDZISO 13 (MBUDZISO NDAPFU)

HA U TSA NDI HA U GONYA – LL Mafenya na NA Milubi

NA ZWONE ZWI A DINA – LL Mafenya

Sengulusani ni tshi sumbedza uri zwiito zwa Marubini zwo thusedza hani kha u bveledza thero diramani iyi. (25)

[25]

KANA

MBUDZISO 14 (MBUDZISO PFUFHI)***HA U TSA NDI HA U GONYA – LL Mafenya na NA Milubi******RALUTANDA – NA Milubi***

Vhalani tshipida tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

Sofi: A u vhoni-ha. Ho dzhena Ralutanda munna wa lufuno lwa lutanda. Hu si tshidakwa hetshila tshi no todou tshinyadzela muthu tshifhinga.

Ralutanda: Tshidakwa tshanu tsho mmbulahisa phepho ni a divha. Idzanu pfa uri muvhili wanga u khou rothola hani nga phepho.

Sofi: Hafhu ndo tou fa u thatha. Ho vha hu tshi vho pfi a thi tuwi, ndi todou vhona hoyu muthu a no khou ni pengisa. Khavhe ndi si tou pandela ndi musi vha tshi do vha vho omela goloini.

Ralutanda: *(Vha fara Vho-Sofi vha vha khisa)* Ndi ni funela u vha na muhumbulo wo thanyaho.

Sofi: Atsina vhone vha mfunela muhumbulo wo thanyaho fhedzi.

Ralutanda: Ndi ni funela zwothe.

Sofi: Zwothe na mini?

Ralutanda: *(Vha khisa Vho-Sofi vha tou vha omelela)* Zwothe na mini na mini.

Sofi: Mini ya mini?

Ralutanda: Mini ya musi ri lufunoni ngaurali ri tshi khou ralo u isana lufherani lwa ngomu ngomu.

Sofi: Nne a thi todi zwa lufherani lwa ngomu ngomu vhananga vha tshee vho dzula.

Ralutanda: Hafhu na nga maduvha ri tshi di ya ngeno vhone vho di dzula zwavho.

Sofi: *(Vha tshi litshedzana)* Hoo! Kha vha ri ndi ye ndi vha vulele thivii uri musi i tshi khou vha itela phosho, phosho ya thivii yashu vha si i pfe. *(Vha a ya vha funga thivii, vha vhuya vha thoma u ditonda nga lufuno lwavho).*

Ralutanda: *(Vho sedza Sofi matoni)* Sofi, hone khezwi ndi songo thoma nga u tangana na inwi vhutshiloni. Ndo tanganywa na Sara, linwe fola-vho heli li si na mukango.

Ralutanda: Vho tanganywa nga nnyi?

Sofi: Ro tanganywa nga o ri tanganyaho. Vhe o ri tanganyaho ha khakhi Fhedzi tshine nda divha ndi tsha uri ndo thoma nga veine i sa difhi. I difhaho ndi sala ndi tshi tangana nayo zwino.

Ralutanda: Vha amba uri ndi waini i difhaho?

- 14.1 Ndi ngafhi huwe he Vho-Ralutanda vha vha vha tshi tangana hone na Vho-Sofi nahone ndi ngani vho vha vha tshi tangana afho fhethu? (2)
- 14.2 Ndi ngani Vho-Sofi vho vha vha tshi funa vhanna nga vhavhili? (2)
- 14.3 Vho-Ralutanda na thohoyatshikolo Vho-Fhelani vha tanganelana ngafhi? (2)
- 14.4 Mafhungo a Vho-Ralutanda a u funana na Vho-Sofi o bveledza zwifhio diramani iyi? (2)
- 14.5 Kutshilele Kwa Vho-Sofi na Vho-Sara ku fhambana hani diramani iyi? (2)
- 14.6 Talutshedzani muhumbulo muhulwane une muwali a tama u u pfukisela vhavhali diramani iyi. (3)
- 14.7 Dirama iyi i bvukulula hani zwine muwali a tenda khazwo ri tshi sedza ndeme ya zwa matshilisano shangoni? (2)
- 14.8 Vho-Sara vho bveledzwa sa muthu-de? (2)
- 14.9 Nangani phindulo yone-yone kha mutevhe wo nekedzwaho afho fhasi:
Vho-Ralutanda vha paka goloi yavho ha muhura ngauri:
A Vha shavha u vhone nga vhatu.
B Vha shavha u wanedzwa nga Fhelani.
C Vha thonifha mufumakadzi wawe.
D Vha ofha vhana vha Vho-Sofi. (1)
- 14.10 Zwiito zwa Vho-Ralutanda zwa u vhulaha mufumakadzi zwo vha na masiandaitwa afhio? (2)
- 14.11 Zwiito zwa Vho-Ralutanda ni vhona zwi tshi tanganedzea? Tikedzani. (2)
- 14.12 Ni a ima na tsheo yo dzhiwaho nga Vho-Muthathi vha inshuwarentsi na malugana na mbilo ye ya vha i tshi todu u itwa nga Vho-Ralutanda? Tikedzani. (3)

[25]

KANA

MBUDZISO 15 (MBUDZISO NDAPFU)***MILOMO YA NUKALA – MP Nefefe***

Sengulusani ni tshi sumbedza uri zwiito zwa Vho-Bukuṭa zwo thusedza hani kha u bveledza thero ḍiramani iyi.

[25]

KANA**MBUDZISO 16 (MBUDZISO PFUFHI)*****MILOMO YA NUKALA – MP Nefefe***

Vhalani tshipiḍa tshi tevhelaho tsho bviswaho buguni iyi uri ni ḍo kona u fhindula mbudziso dzo ḍisendekaho khatsho.

Vho-Ramuntswu: Ndo livhuwa. Zwiitwana zwa Ntshengedzeni ano maḍuvha ngoho a zwi khou vhuya zwa p̄sesesa na luthihi. A zwi k̄ondi kha Ntshengedzeni uri u wane o eḍela k̄ilasini ngeno vhadededzi vha tshi ḍi vha vhukati na u funza. Kana wa ri u tshi mu vhudzisa mbudziso a tou tshenuwa. Khamusi a fhedza nga u amba zwithu zwa thungo-thungo zwi sa elani na zwine zwa khou funziwa. Tshiṅwe tshifhinga u tou wana muvhigo u no khou bva kha vhaiwe vhana vha tshikolo vha tshi khou ṭalutshedza uri Ntshengedzeni u khou sokou lila e ethe. Z̄wino riṅe sa vhadededzi hezwi zwithu a zwi khou ri fara zwavhuḍi na luthihi. Ri khou vhona hoyu ṅwana e na thaidzo i sa takuwi.

Vho-Raṅwedzi: Ro lingedza nga ṅdila dzoṭhe uri ri pfe thaidzo yawe. Zwoṭhe zwi sokou sea zwi tshi ṭanama. Ndi ngazwo vha tshi vhona ro vhuya ra tou vhidza iwe vhabebe vha ṅwana uri ni ḍivhe zwine ra khou ṭangana nazwo.

Vho-Bukuṭa: Zwino vhoiwe arali ṅwana o tou landula ene muṅe a ri ha na thaidzo, vhoiwe zwi ni vhavha ngafhi?

Vho-Raṅwedzi: A si mafhungo a u vhaaisala fhethu lini. Sa mudededzi o imelaho vhubebi musi vhana vha fhano tshikoloni, ṅṅe ndi vhona zwo tea u ita ndilomuthathe kha u alusa havha vhana.

Vho-Takalani: Hafho vha khou amba ngoho vphohirisipala. ṅwana ndi washu roṭhe.

Vho-Bukuṭa: Vhathu kha vha litshe u sokou ṭwa vha tshi sudzunganya ṅwana o ḍiawetshela. Vhoiwe ni khou ḍinwa ngani arali o awela?

Vho-Takalani: Hai! Nandi khotsi a Tsumbedzo! Ri nga si ri ṅwana o awela ngeno o eḍela k̄ilasini. Vha pfa a mafhungo eneyo ane vha khou amba?

Vho-Bukuta: Nne vhathu kha vha humise zwanḁa zwavho kha riwananga. Ha lwali hoyu riwana! Na luthihi ha lwali! Ndi a zwi divha nne! (*Vha tshi vhudzisa Ntshengedzeni*) Nandi u khou lwala iwe?

Ntshengedzeni: (*O kotamela fhasi*) Hai.

- 16.1 Ndi ngafhi fhethu hune vhaambi vha aya mafhungo vha khou amba vhe hone nahone ho vha ho bvelela mini? (2)
- 16.2 Ndi tshini tsho itisaho uri Ntshengedzeni a delwe nga muhumbulo wa u divhulaha? (2)
- 16.3 Vhushaka vhune ha vha hone vhukati ha Tsumbedzo na Ntshengedzeni ndi vhufhio? (2)
- 16.4 Mafhungo a Ntshengedzeni a u sa bula tshiphiri tsha zwi mu vhisaho o fhedza o bveledza zwifhio? (2)
- 16.5 Vho-Bukuta na Vho-Ramuntswu vha fhambana ngafhi? (2)
- 16.6 Talutshedzani muhumbulo muhulwane une muḁwali a khou toda u u isa vhathuni nga dirama iyi. (3)
- 16.7 Dirama iyi i bvukulula hani zwine muḁwali a tenda khazwo ri tshi sedza ndeme ya zwa matshilisano shangoni? (2)
- 16.8 Vho-Bukuta vho bveledzwa sa muthu-de? (2)
- 16.9 Nangani phindulo yone-yone kha mutevhe wo nekedzwaho afho fhasi:
Vho-Bukuta vho vha vha tshi dzulela u rwa Tsumbedzo nge:
A A vha a tshi vha sola musi vho dzula na mme awe.
B A vha a tshi vha nyadza.
C Vha vha vha tshi toda uri a vha vhone sa ndau.
D A vha a tshi imelela Ntshengedzeni. (1)
- 16.10 Zwiito zwa Vho-Bukuta zwa u tambudza vhana na mufumakadzi zwo vha na masiandaitwa afhio? (2)
- 16.11 Kutshilele kwa Vho-Bukuta ni vhona ku tshi tangedzea? Tikedzani. (2)
- 16.12 Inwi ni vhona kathulo ye ya newa Vho-Bukuta nga kotho ye lulama naa? Tikedzani. (3)

[25]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 25
MARAGAGUTE: 80